



Joan-Carles Melich

LA LLIÇÓ D'AUSCHWITZ

Pròleg

LLUÍS DUCH



FRAGMENTA EDITORIAL



Publicat per **FRAGMENTA EDITORIAL**
Plaça del Nord, 4
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció **ASSAIG, 98**

Primera edició a Fragmenta **NOVEMBRE DEL 2024**

Direcció editorial **IGNASI MORETA**
Producció editorial **MARIA CALLÍS**
Assistents de producció **MARC CASADESÚS, RITA PIÑOL**
Producció gràfica **AINARA GRANADOS DOMÍNGUEZ**
Disseny de la coberta **FRANCESC MORETA**

Impressió i relligat **ROMANYÀ VALLS, S. A.**

© 2024 **JOAN-CARLES MÈLICH**
pel text

© 2024 **FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U.**
per aquesta edició

Dipòsit legal **B. 20.022-2024**
ISBN **978-84-10188-95-2**

Una primera versió d'aquesta obra va aparèixer a Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2021. Aquesta edició incorpora totes les esmenes i ampliacions de l'edició castellana, publicada a Herder, Barcelona, 2004, inclòs el pròleg de Lluís Duch, que hem traduït al català.

Amb el suport de  **ic3**

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDEX

<i>Pròleg.</i> LLUÍS DUCH	9
<i>Introducció</i>	17
I Filosofia, educació i memòria	35
II Lectura i identitat	45
III El rostre invisible	59
IV El silenci del text	77
V La gramàtica de l'inhumà	99
<i>Teló</i>	123
<i>Bibliografia</i>	127





HAMM: Què passa? Què passa?
CLOV: Que alguna cosa fa camí.

SAMUEL BECKETT
Final de partida





PRÒLEG

Lluís Duch

EXTREURE LLIÇÓ D'ALGUNA COSA o d'algun esdeveniment és possible perquè aquesta cosa o aquest esdeveniment són actuals o, com a mínim, ho poden acabar sent. És a dir, hi ha alguna mena de contemporaneïtat entre la cosa o l'esdeveniment i l'ara i aquí de nosaltres mateixos. Dit d'una altra manera: entre la societat que va donar lloc a aquesta cosa o aquest esdeveniment i la societat actual hi ha referències compartides, llenguatges comuns, actituds individuals i collectives similars i desitjos més o menys idèntics. Per dir-ho tot: la nostra societat no és un calc de la que va produir Auschwitz, però, sense cap mena de dubte, presenta algunes coincidències molt significatives i, el que encara és més inquietant i perillós, tendencialment, pot arribar a reproduir-la. En altres paraules: nosaltres, d'una manera o altra, som els hereus d'Auschwitz, i entre l'herència i els hereus acostuma a haver-hi un cert aire de família.

D'una manera que em sembla molt evident, ja el títol del llibre de Joan-Carles Mèlich posa sobre la taula quin n'és l'economia del discurs, de la lliçó que vol extreure d'Auschwitz, quins són els criteris determinants de

la narració. En resum, diria que aquests criteris són: en clau pedagògica, *lliçó*; en clau històrica i espaciotemporal, *Auschwitz*; en clau transmissora, *memòria-oblit*, i en clau conductual, *ètica*.

És possible que algú es pregunti: nosaltres, ara i aquí, ¿què tenim a veure, cinquanta anys després de l'Auschwitz històric, amb tot el que la paraula *Auschwitz* comprèn? ¿Per què hauríem d'insistir en uns fets que, evidentment, van ser desagradables i, fins i tot, inhumans, però que pertanyen al passat, a un passat que, segons afirma la propaganda més o menys oficial dels nostres dies, ha sigut completament superat per un present que també es diu que és democràtic i fonamentat en la legalitat? I, seguint aquesta línia, podria plantejar-se un gran nombre d'interrogants d'aquest tipus. No es pot excloure el fet que algú cregui que el llibre de Joan-Carles Mèlich és una reflexió «inactual» i intempestiva, que passa de llarg les qüestions que, en l'hora actual, almenys vistes les coses superficialment, interessin als homes i a les dones de la nostra societat.

Però Auschwitz no és una situació clausurada, definitivament acabada amb la desfeta del règim nacionalsocialista l'any 1945. Aquí i ara, Auschwitz és una *presència* que segurament sol actuar com a *absència*, de la mateixa manera, per exemple, que les conseqüències del franquisme continuen actives —i molt actives— en la nostra societat tot i la mort del dictador el 1975. I cal no oblidar que, en determinades circumstàncies, les presències en forma d'absència poden —com qui diu— activar-se i acabar sent realment tangibles i operatives, és a dir, poden deixar de ser atmosferes contextuals i convertir-se en entitats concretes i denominables amb uns efectes devastadors sobre la humanitat de l'ésser humà.

Les presències en forma d'absència són molt més actives i perilloses com més important i extens és el regne de l'oblit en una determinada societat. Dit d'una altra manera, com més aguda és la fractura de la seqüència temporal dels homes i les dones d'un determinat lloc, més es propicia que la invisibilitat —en aquest cas, d'Auschwitz— es concreti i s'articuli en forma d'infern. Diria que el moment present, com a conseqüència de la desestructuració pedagògica que experimenta la tensió entre el «record» i l'«oblit», amb l'accentuació gairebé exclusiva no de la «instantaneïtat mística», sinó de la «instantaneïtat tecnològica», podria ser molt propici per a la manifestació d'Auschwitz, de l'infern, que correspon al segle XXI. Em sembla que «Auschwitz» —i aquí em refereixo a l'esquema antropològic que faig servir habitualment— reproduceix històricament una espècie d'«estructura invariant» del mal que, en la diversitat d'espais i de temps, es reactualitza de manera històrica, cultural i expressiva amb fisonomies en sintonia amb les possibilitats burocràtiques i tecnològiques de cada època. Tal com jo ho entenc, la immensa perillositat d'Auschwitz consisteix en el fet que no es tracta d'una cosa excepcional, apareguda un sol cop en la història de la humanitat, definitivament conclosa i esgotada després de l'aparició en l'Auschwitz històric de Polònia. No, Auschwitz com a dimensió infernal de l'existència humana, que fa possible la conversió d'homes i dones en exhomes i exdones, és una possibilitat inherent a la condició humana si s'arriba a determinades condicions. Més encara, Auschwitz pot arribar a construir el marc de la «normalitat» de la vida humana, de manera que, tal com va ocórrer en l'Alemanya hitleriana, els opositors a aquella normalitat eren titllats d'«anormals» aliens al progrés i, per això mateix, es van veu-

re obligats a viure i, en alguns casos, a morir com a enemics mortals del poble alemany.

Crec que, amb tota la raó del món, Joan-Carles Mèlich ha escrit LA LLIÇÓ D'AUSCHWITZ a partir del profund convenciment que, en qualsevol moment, l'Auschwitz estructural pot arribar a ser actualitzat en un munt d'Auschwitz històrics. D'aquí que l'ocupació i preocupació fonamentals de l'autor siguin l'ètica i la pedagogia després d'Auschwitz. En la seva ploma, l'adverbi «després» no assenyalava la conclusió perfectament acabada d'un «abans», sinó que, d'una banda, posa en relleu que, efectivament, ens trobem situats després de l'any 1945, però, de l'altra, indica que després de l'Auschwitz dels anys quaranta podria irrompre l'Auschwitz de principis del segle XXI. I el gran interrogant —es tracta, sobretot, encara que no exclusivament, d'un interrogant pedagògic— que aleshores es planteja és: ¿què s'hauria de fer perquè les configuracions històriques de l'Auschwitz del segle XXI no es tornin a apropiat de l'espai i del temps humans? I no s'hauria d'oblidar que qui s'apodera de l'espai i del temps humans s'apodera en realitat de l'ésser humà com a tal. Crec que aquí hauríem de ser enormement lúcids, perquè *radicalment* l'ésser humà no podrà mai ser curat, desintoxicat enterament de la «possibilitat d'Auschwitz». Em sembla detectar que, en termes antropològics, l'antídot més efectiu —tal vegada, l'únic— contra la «possibilitat d'Auschwitz» és el que proposa Mèlich: una *antropologia de la proximitat* o, potser encara millor, una *antropologia de l'aproximació*. Perquè no hi ha dubte que, sobretot en la modernitat, les *antropologies de la llunyania* i de *l'allunyament* són les que han facilitat més decididament que l'home pogués fer mal a l'home fins a acabar convertint-lo —aquest és el cas paradigmàtic de

l'Auschwitz històric— en un exhome. En canvi, l'*antropologia de l'aproximació* té com a motor *recordar-se* els uns dels altres (i l'oblit, com assenyala Mèlich, és una de les victòries contemporànies del que és Auschwitz en la seva entranya més profunda i diabòlica). En el descentrament que li és inherent, l'*antropologia de l'aproximació* només pot sostenir-se en la responsabilitat per l'altre, en la resposta a l'altre, en l'encarregar-se (que és l'antítesi del «carregar-se») de l'altre, mentre que les *antropologies de la llunyania* i de l'*allunyament* no són sinó variacions antitètiques de la resposta de Caïn a Déu: «¿Que potser soc el guardià del meu germà?». L'*antropologia de l'aproximació* es troba centrada en les *persones*; les *antropologies de l'allunyament*, en els *sistemes* (i els sistemes no tenen memòria sinó solament eficàcia); la primera és poliglota i policèntrica, les segones són monolingüistes i monocèntriques; la primera és aposteriorística perquè, en un espai i un temps concrets, no respon fins que l'altre no ens ha formulat la demanda; les segones són apriorístiques perquè, al marge de la fisonomia concreta de cada espai i cada temps, ja es tenen les respostes abans de qualsevol pregunta possible de l'altre.

Joan-Carles Mèlich és professor de la filosofia de l'educació, fet que posa molt clarament en relleu que el nucli suprem de la seva tasca docent se centra en les transmissions que duu a terme la societat humana amb la finalitat prioritària no d'informar, sinó de *formar* l'ésser humà en un aquí i ara concrets, sempre mòbils i indeleblement marcats per la contingència. I intenta formar i formar-se en una societat que és la nostra, en què la *possibilitat d'Auschwitz* no és de cap manera un simple record d'un passat recent, sinó una presència summament inquietant, gairebé una atmosfere-

ra impalpable, sovint mig adormida i, freqüentment, sense paraules adequades per designar-la, descriure-la i superar-la de manera crítica i ètica. Perquè no s'hauria d'oblidar que la *possibilitat d'Auschwitz* serà més perillosa i nefasta com més profunda, incisiva i «natural» sigui la crisi gramatical d'una determinada societat.

I, en la continuïtat estructural d'Auschwitz, «després» de l'Auschwitz històric del segle xx i «abans» de l'Auschwitz històric del segle XXI, ¿què s'ha de fer, com s'ha de transmetre, quines possibilitats té avui una antropologia de l'«aproximació» i del «record» davant d'una antropologia de l'«allunyament» i de l'«oblit», com s'ha d'articular una pedagogia amb rostre humà, com es pot fer alguna cosa per evitar l'Auschwitz del segle XXI? Preguntes, un reguitzell d'interrogants que, a parer meu, no poden ser mai respostos «sistemàticament» —no n'hi ha prou, com gairebé mai no n'hi ha prou, amb el creixement i la fortificació de l'organització. Crec que la resposta que aporta Joan-Carles Mèlich pot resumir-se així: en la mesura que les nostres transmissions incideixin en la cura de l'espai i el temps de l'altre, aquí i ara, en un conjunt d'accions ètiques que fàcilment poden ser assimilades a praxis de dominació de la contingència, la *possibilitat d'Auschwitz* no podrà prosperar, si més no provisionalment. La raó és molt senzilla: allà on recordar-se els uns dels altres, amb el testimoni que suposa, posseeix la primàcia ètica i pedagògica, la cultura de l'oblit, de l'allunyament i de la deshumanització de l'ésser humà —i tot això és qualsevol Auschwitz històric— no podrà assentar-se i convertir-se en el «patró natural» de la vida quotidiana. Amb el rerefons d'una *antropologia de l'aproximació*, pedagògicament i antropològicament parlant, recordar-se els uns

dels altres tan sols és possible en l'interior d'una praxi pedagògica *narrativament* i *testimonialment* significativa. Actualment, *narració* i *testimoni* no semblen gaudir en la nostra societat d'una presència gaire significativa ni en la vida quotidiana ni, més específicament, en les praxis pedagògiques que es duen a terme en el si de la societat. Però, com a mínim, és així com interpreto el pensament de Mèlich, aquest fet no invalida gens la seva proposta, ja que, en el passat i el present, una certa «argumentació contra el sistema» —i de cap manera la mateixa lògica immanent en els sistemes— és la que de veritat permet comprendre els paranys, les inconseqüències i, per sobre de tot, els processos d'inhumanització que sempre, d'una manera o altra, es troben en els sistemes socials, religiosos, culturals i polítics.

Temporalment i espacialment, els que van experimentar en la pròpia pell i, sobretot, els que hi van deixar la pell (molt en primer lloc els anomenats «musulmans» en la terminologia dels camps d'extermini) no només es troben molt lluny de nosaltres, sinó que, a més —i reprenent una expressió d'un escrit de joventut de Hegel referit a Jesús de Nazaret—, fa tants anys en definitiva que va ocórrer que sembla que no hagués succeït mai. Així i tot, crec que els habitants dels camps d'extermini haurien de ser els nostres *contemporanis* per tal d'advertir-nos a nosaltres, aquí i ara, del mal immens i irreparable que l'home pot fer a l'home, per tal de posar-nos davant dels ulls que la *possibilitat d'Auschwitz* continua vigent perquè l'ambigüïtat humana no ha sigut anul·lada ni podrà anullar-se en cap futur previsible, per tal d'assenyalar-nos que s'ha de corregir dràsticament la lògica deshumanitzadora dels sistemes —amb l'imperatiu categòric que n'és l'oblit i la «matematització» de les relacions hu-

manes— per mitjà d'una praxi antropològica i pedagògica de l'aproximació, del record i de la *resposta responsable* per a l'altre i amb l'altre.

Crec que la lliçó d'Auschwitz que ens proposa Joan-Carles Mèlich és que depèn, en major o menor mesura, de nosaltres, del nostre zel testimonial en les transmissions, que l'infern del segle XXI —l'Auschwitz d'avui dia— no adquireixi cada cop més una presència tangible i operativa en la societat. I aquesta implicació nostra en l'evitació d'Auschwitz no voldrà dir de cap manera, em sembla, que aconseguim l'èxit en l'empresa perquè, en qualsevol cas, per a l'ésser humà, el paradís només pot existir en la forma de paradís perdut o paradís buscat, però mai en la figura de paradís retrobat. Sovint, el pretès paradís retrobat no ha sigut més que una forma d'infern.

INTRODUCCIÓ

LA CONDICIÓN INHUMANA

NO ES POT DONAR UNA LLIÇÓ si hom no està disposat a ser allixonat.¹ Només algú amb aquesta disposició pot donar lliçons, i una de les lliçons més importants que hom pot aprendre és que cal obrir-se a l'allixonament dels esdeveniments del seu temps. En aquest llibre parlaré d'una *lliçó* i d'un *esdeveniment*. ¿Què significa això? Significa que parlaré de la *lectura*, perquè la *lliçó* és inseparable de la *lectura*, perquè «allixonar» significa «donar a llegir».² En una lectura hi ha la

¹ Si hom no està disposat a allixonar-se, està situat en un univers totalitari. En el totalitarisme, o *no* hi ha interpretació o tan sols hi ha *una* interpretació. Levinas escriu que la transmissió comporta, per tant, una ensenyança que ja es dibuixa en la receptivitat de l'aprenentatge i la prolonga: el verdader aprenentatge consisteix a rebre la lliçó tan profundament que es converteix en la necessitat de donar-se a l'altre: la lliçó de veritat no cap en la consistència d'un sol home; esclata cap al pròxim. Emmanuel LEVINAS, *L'au-delà du verset*, Minuit, París, 1982, p. 99.

² «Una lliçó és una lectura i, alhora, una convocatòria a la lectura, una crida a la lectura. Una lliçó és la lectura i el comentari públic d'un text que té com a funció obrir el text a una lectura comuna. Per això, l'inici de la lliçó és obrir el llibre en un obrir que és alhora un convocar. I el que es demana als que, a l'hora d'obrir el llibre, són convocats a la lectura no és sinó la disposició en el que ha sigut obert. El text, un cop obert, rep els

presència de l'altre com una absència. Presència i absència de l'escriptor, del personatge, del testimoni, de l'experiència, de la memòria... i també, implícitament o explícitament, *transmissió*. Hom llegeix i després transmet el que ha llegit. Així funciona el mestratge: el mestre imparteix lliçons de les seves lectures, és a dir, dona la lectura, fa que la lectura continuï, una lectura sempre inacabable. El mestre no vol que el deixeble repeteixi la lliçó, el veritable mestre pretén que el deixeble renovi la lectura i que torni a llegir d'una altra manera. Aleshores el deixeble rep la lliçó i prossegueix la lectura infinita del text. I el mestre rellegeix després la lliçó, després de veure la recepció que la lliçó ha tingut en els deixebles. I torna a allisonar-se. I cada nova lectura, encara que sigui del mateix text, és una nova lliçó.

Però «donar una lliçó» pot significar també castigar. Sovint utilitzem aquesta expressió, «donar una lliçó», en un sentit clarament pejoratiu. Però la lliçó d'Auschwitz no vol dir això. En el context d'aquest llibre, «donar una lliçó» significa donar la paraula, donar a pensar, donar a llegir, donar testimoni, transmetre el relat. Una lliçó és l'acolliment d'una paraula que ve de lluny, és la resposta a una demanda, a l'apellació d'un absent. En el context en què ara ens mourem, la lliçó és l'aprenentatge d'un *esdeveniment* en la lectura d'un relat. En aquest sentit, «donar una lliçó» significa fer

que convoca, ofereix hospitalitat.» Jorge LARROSA, «Sobre la lección», dins *Pedagogía profana. Estudios sobre lenguaje, subjetividad y formación*, Novedades Educativas, Buenos Aires, 2000, p. 138.



memòria per intervenir sobre el present i significa també la lluita per *un futur que sigui contemporani del passat*.³ «Donar una lliçó» vol dir donar a llegir, i, per tant, obrir la interpretació, mantenir oberta la pregunta, la lectura infinita, l'interrogant, el desig.

La lliçó d'Auschwitz ens diu que cal aprendre de l'altre, perquè tot veritable aprenentatge és l'aprenentatge d'un altre, des de l'altre, i no precisament de l'altre que és com jo, sinó d'aquell diferent, fins i tot d'aquell exclòs de la *condició* humana. La lliçó d'Auschwitz és la lliçó de la *conditio* inhumana, i és partir d'aquesta *conditio* inhumana que cal repensar l'ètica i la pedagogia.⁴ Després d'Auschwitz sabem que existeixen homes «normals» que treballen còmodament en les fàbriques de la mort. La *inhumanitat* d'aquests homes normals⁵ que viuen en el camp d'extermini, o al voltant, és el punt de partida de la reflexió que volem engegar. I al costat, els no-humans, els morts vivents, els que no tenen llenguatge ni drets: els esclaus, els infrahomes.

En definitiva, la lliçó d'Auschwitz és el repte de pensar l'ètica i la pedagogia a partir de l'«experiència del mal». Des

³ El perill de la *sacralització de la memòria* s'observa quan es tracta de la «singularització» d'Auschwitz. Per això crec que té tota la raó Todorov en escriure: «seria paradoxal, com a mínim, afirmar alhora que el passat ha de servir-nos de lliçó i que no té cap relació amb el present: el que és sacralitzat d'aquesta manera no pot ajudar-nos en absolut en la nostra existència actual.» Tzvetan TODOROV, *Memoria del mal, tentación del bien. Indagación sobre el siglo XX*, traducció de Manuel Serrat Crespo, Península, Barcelona, 2002, p. 196.

⁴ Dec a Enrique Lynch el suggeriment d'anomenar la meua proposta una «ètica des de l'experiència».

⁵ Hannah Arendt diria «banals». Hannah ARENDT, *Eichmann en Jerusalem. Un estudio sobre la banalidad del mal*, traducció de Carlos Ribalta, Lumen, Barcelona, 1999.



de Plató, l'ètica ha parlat del *Bé*. Però no hi ha *experiència* d'aquest «Bé» (del «Bé» en majúscules), perquè el «Bé» és una *Idea*, i resulta molt perillós qualsevol discurs que es faci propietari del coneixement del bé absolut. Tanmateix, des d'Auschwitz, sabem què és el *mal*.⁶ Ningú no coneix el Paradís, i si algú hi ha estat, no ha tornat per explicar-ho. En canvi, hi ha algú que ha contemplat el *mal*, i ha tornat, i ens ha pogut transmetre la seva experiència. Per això estem d'acord amb el filòsof italià Giorgio Agamben: el moment present reclama una *Ethica more Auschwitz demonstrata*,⁷ i una ètica d'aquesta mena passa inevitablement per la qüestió del *testimoni*, de la transmissió de l'experiència viscuda, de la narració i de la lectura. A mesura que passen els anys, els supervivents vius desapareixen, i en queda només el testimoni escrit, el relat. Per això, en una «ètica des de l'experiència de la condició inhumana», en una ètica nascuda en l'experiència d'Auschwitz, d'un Auschwitz no solament històric sinó sobretot simbòlic, el relat i la lectura ocupen un lloc fonamental: llegir el testimoni, ser capaç de sentir el silenci dels morts, viure l'insomni de la lectura, convertir la memòria en memòria *exemplar*, ser capaç de transmetre l'experiència de l'altre, el record dels altres, i tornar a llegir, i a rellegir, infinitament.

⁶ «Ser moral significa estar obligat a escollir enmig d'una aguda i dolorosa incertesa. Crec que el que coneixem amb més claredat és el mal, si bé em veuria en un destret si se'm demanés d'argumentar aquesta opinió. En conjunt, tenim pocs dubtes sobre el mal: ens sentim horroritzats, consternats i mortificats, plens de repulsió i fàstic.» Zygmunt BAUMAN, *La ambivalència de la modernidad y otras conversaciones*, traducció d'Albert Roca Álvarez, Paidós, Barcelona, 2002, p. 68-69.

⁷ Giorgio AGAMBEN, *Lo que queda de Auschwitz. El archivo y el testigo. Homo sacer III*, Pre-Textos, traducció d'Antonio Gimeno Cuspinera, Pre-Textos, València, 2000, p. 10.